

HILLERØD HOSPITAL

†KIRKESALE I SLOTSGADE OG I NYHUSE

Sogne- og slotspræst, senere biskop Peder Hersleb og amtmand Friedrich von Gram havde stor andel i oprettelsen af det hospital i Hillerød, som gennemførtes ved Frederik IV.s fundats af 1. januar 1726¹. Af denne fremgår, at hospitalet skulle rumme 30 personer, opledt og udsøgt blandt mennesker, der af flod, kræft eller anden udvortes skade var så ilde tilredt, at de kunne være folk vederstyggelige (jfr. mindeplade nr. 1, p. 645). Disse såkaldte spectaculøse blev anbragt i det samme år opførte hospital, som placeredes på en af kongen skænket grund *Slotsgade* nr. 25. 1731 udvidedes hospitalets areal ved grundkøb (Slotsgade 23), og her rejstes et fem fags hus med bolig for forstanderen og fire-seks spectaculøse.

29. april 1733 raserede en brand største delen af Helsingørgade og Slotsgade; også hospitalet rantes af ildsvåden, men allerede året efter var det genrejst (jfr. mindeplade nr. 2, p. 645). 1757 restaureredes og udvidedes forstanderboligen, men arbejdet formåede ikke at standse det store forfald, som var følgen af hospitalets dårlige økonomiske forhold. 1780 rejstes den endnu bevarede forstanderbolig og samtidig gennemførtes en omfattende istandsættelse af hospitalsbygningen (jfr. mindeplade nr. 3, p. 645). En stadig kamp med økonomiske vanskeligheder og deraf følgende forfald medførte lukning af hospitalet 1866 og hjemsendelse af de sidste indvånere. På det tidspunkt havde hospitalet gennem en årrække ikke tjent sit oprindelige formål, at huse spectaculøse, men var i stedet blevet en forsørgelsesanstalt for fattige gamle. Derfor måtte det have en ny fundats, og en sådan konfirmeredes af kongen 10. oktober 1870. Allerede 1867 havde man afhændet Slotsgadebygningerne til private og forberedt opførelsen af et nyt hospital på en billigere grund i *Nyhuse* (Grønnegade 4). I den toetages bygning, der opførtes 1869 (arkitekt Christian Zwingmann) indrettedes en kirkesal (p. 646). Heller ikke denne sanering af de økonomiske forhold var holdbar; 1. april 1929 måtte hospitalstyrelsen afhænde bygningen til Frederiksborg slotssogn, hvorefter den fungerer videre som Nyhuse alderdomshjem. Af den resterende kapital oprettedes »Hillerød hospitals legat«.

Ifølge den oprindelige fundats havde hospitalet andel i tavlepengene fra Fredensborg slotskirke (Lyng-Kronborg hrd.), og hertil kom under Christian VI. andel i tavlepengene fra Frederiksborg slotskirke (Lyng-Frederiksborg hrd.). Endvidere modtog hospitalet fri jord og begravelsesplads på Hillerød kirkegård.

Så længe hospitalet eksisterede, var hospitalspræsten med få undtagelser kapellanen i Hillerød, som prædikede i kirkesalen hver søn- og helligdag, katekiserede een gang ugentlig og tog de spectaculøse til alters. Indtil 1811 besørgede et par latinskoledisciple kirkesangen, og hver fredag, når der var prædiken i slotskirken, læste de af biblen, Luthers katekismus og nogle bønner, som bedst passede til de fattiges tilstand. — Slotsgades kirkesal blev dog ikke blot benyttet af hospitalsalunnerne, men også undertiden af en menighed, der samledes om hospitalspræsten, således den ikke-Grundtvigianske omkring kateket F. C. E. Andersen i årene før flytningen til Nyhuse².

Slotsgade hospitalets kirkesal. Bygningen, der rejstes efter branden 1733, var 30 alen lang og 20 bred, grundmuret, i een etage og med kvist. Den havde 12 fag blyindfattede vinduer mod Slotsgade, hvoraf kirkesalen indtog de seks midterste, og her var hospitalets hoveddør, der samtidig tjente som kirkedør, således at adgangen til mands- og kvindestuen bag kirken kun kunne ske gennem denne. Over døren sad mindeplade 1—2 (p. 645). Selve kirkerummet var

hvidkalket, og heri stod foruden nogle umagelige træbænke de for kirkehandlingerne nødvendige genstande.

Inventar. Fra 1748 foreligger et inventarium³, ført af hospitalsforstander Hans Madsen Bang, der giver en forestilling om rummets møblering efter branden. 1) Et par små *messinglysestager* med »pikke«, på alteret (skænket af den 1756 afdøde Dorothea Bøgvad, se p. 648), 2) †*alterdug* af klosterlærred med brede kniplinger om, 3) en gammel, tyndslidt †*drejelealterdug* til daglig brug, 4) en sølvforgylt *kalk* og *disk* (p. 648), 5) et *skilderi* hængende på væggen over alteret, som præsenterer »Christi Nadvere med sine Discipler, hvilked har værid mit egid, men er nu hengived til Hospitalet . . .«(p. 646), 6) en liden †*knæfaldsskammel*, betrukket med rødt fløjl, 7) et gammelt rødt †*alterklæde*, som daglig ligger på alteret, 8) en †*messinglysekrone* med 16 lysearme, den ene skadet ved nedfald, 9) et komplet †*sejerværk* med kvarter og timeslag (formentlig det ur, dronning Sophie Magdalene 1734 skænkede til alløsning af et, der var gået til grunde ved branden, og som var skænket 1731 af Frederik IV.s søster, prinsesse Sophie Hedvig), 10) †*prædikestol*, oven omkring klædt med rødt fløjl og en liden guldfryndse, 11) en liden †*tavle* at gå om med.

Enkelte inventarstykker kom senere til, således et par †*lampetter* med blikplader (d.e. vægskjolde) skænket af Frederik IV.s datter, prinsesse Charlotte Amalie († 1782) og en *alterkande* af københavnsk porcelæn fra o. 1850—60 (p. 646), men bortset herfra har kirkesalens møblering ikke skiftet meget i tiden frem til udflytningen 1869.

Mindeplader. 1) 1726. Sandstenstavle med Frederik IV.s kronede spejlmonogram, flankeret af bladværk. Indskrift i fordybet kursiv: »Her Kand I arme Folck jer Sorg og Nød forgleme Og eders Uselhed for Verdens Øyne giemme Lad det og blive Her i evig Brug og Skik At tacke Eders Gud og fierde Fride rich Anno MDCCXXVI«. Tavlen blev for 6 rdl. 2 sk. udført af sten- og billedhugger J. C. Heimbrod; som de to følgende er den indmuret i kælderen på Nyhuse alderdomshjem. Ved istandsættelsen 1780 blev den sammen med mindeplade nr. 2 malet hvid og forsynet med ægte guld på bogstaver og zirater (afb. Gustafsson p. 13).

2) 1734. Sandstenstavle af lignende form som foregående, men enklere. Under Christian VI.s kronede spejlmonogram indskrift med versaler: »Aar 1733 dend 29de april Da dref en vaade ild, dend arme fra sit leye dend fattig fra sit bord, så hver gik sine veye aar 1734 loed siette Christian os denne biugning sette og alting meged vel, paa nye igien indrette« (sml. i øvrigt foran; afb. Gustafsson p. 27).

3) 1780, indskrift med versaler: »Wed kong C. 7. gavmildhed og diricteurerens forsorg er hospitalet sat i god stand (resten vedrører forstanderens nye hus, hvorpå tavlen opsattes) anno 1780« (sml. foran; afb. Gustafsson p. 56).

*Nyhuse hospitals †kirkesal*⁴, der var indrettet i stueetagen, kendes kun gennem et fotografi (jfr. Gustafsson p. 77). Efter bygningens omdannelse til alderdomshjem 1929, blev kirkesalen indrettet til spise- og dagligstue for hjemmets beboere.

Inventaret i Nyhuse-salen var sammensat af genstande fra Slotsgade-salen (kalk, disk, alterstager etc.) og nogle møbler, hvoraf de fleste sikkert var jævngamle med huset. *Altertavlen* fra Slotsgade (nadvermaleri) udskiftedes med en kopi, ved H. Chr. Hansen fra 1904, efter Carl Blochs korsfæstelsesbillede i Bedestolen i Frederiksborg slotskirke. Nadverbilledet blev derefter overført til kirkesalen i Hillerød Borgerstiftelse (sml. nedenfor).

Ved nedlæggelsen af Nyhuse kirkesal blev inventaret, som tilhører Hillerød hospitals legat, splittet. Kopien efter Carl Bloch deponeredes hos slotspræsten og beror nu hos hans søn, provst N. J. Rald, Frederiksberg. Den middelalderlige kalk og disk samt Dorothea Bøgvads lysesstager blev 1957 overdraget kirkesalen i De gamles hjem på Kirsebærbakken. Porcelænskanden findes ved Hillerød præsteembede, hvor også Slotsgade hospitalets gamle, jernbundne kiste med tre låse og tre »different« nøgler har fundet plads. Tilbage i Nyhusebygningen, indmuret i en kældergang, sidder som et sidste minde om det gamle Hillerød hospital de tre omtalte mindeplader fra Slotsgade-bygningerne.

Hillerød borgerstiftelses †kirkesal. En forening, Hillerød borgerstiftelse, dannedes 1867 med det formål at skaffe friboliger for ældre borgere og deres enker. 1869 erhvervedes ejendommen Helsingørgade 39, og 1882—83 opførtes på en dertil hørende grund en toetages bygning med 21 friboliger. I en tilbygning mod gården indrettedes 1904 en kirkesal, der var i brug til 1957; 1962 blev den nedlagt og et par år senere omdannet til beboelseslejlighed. Her havde sognepræsten holdt gudstjeneste een gang månedlig.

Af *inventaret* er den gamle altertavle med nadvermaleriet fra Slotsgade-kirkesalen (p. 645) forsvundet. Altersølvet blev overdraget kirkesalen i De gamles hjem på Kirsebærbakken (p. 648).

*Kirkesalen i De gamles hjem på Kirsebærbakken*⁴. I den 1919 opførte og flere gange udvidede bygning indrettedes 1952 en kirkesal i midtfløjens kælderetage, hvor der tidligere havde været spisestue. I dette hyggelige rum, der grænser op til et som ligkapel indrettet værelse, findes, foruden de samtidig med indretningen og senere anskaffede *inventargenstande*, de gamle altersæt fra Hillerød hospitals kirkesal samt fra borgerstiftelsens kirkesal; hertil kommer et i nyeste tid skænket krucifiks af forsolvet kobber på sort trækors og -pedestal, formentlig fra slutningen af 1700'rne; måske stammer det fra en af hospitalskirkerne, måske fra slotskirken.

Fig. 2. Hillerød. Alterkalk, nu i De gamles hjem (p. 648).

Det middelalderlige altersæt fra Slotsgade-salen. Kalk (fig. 2), senmiddelalderlig, o. 1400, med cirkulær, ganske lav fod (kun 4,2 cm høj i forhold til tværmålet 11,8), der uden fodplade hviler direkte på den skrå standkant; dennes nedre profil er dekoreret med en række af tætsiddende »korsblomster«, egentlig blot fire punkter med et centralpunkt, mens standkantens øvre profil er en glat hulkehl. På fodens overside er der fire punslede og ciselerede felter med billeder på tæt skrånkraveret bund, et cirkelfelt med Kristus på korset flankeret af Maria og Johannes, der — helt i unggotisk manér — står på to fra korsstammen udgående grenstumper; dertil tre trepas, hvert omgivet af tre treblade, med Lukas', Markus' og Johannes' tegn, alt meget udslidt ved pudsning. De trinde skaftled på begge sider af knoppen begrænses af tovstave og bærer følgende indskrift med minuskler, på hvert led udgående fra et Georgskors, øvre skaftled: »hilf . m« (nedre): »aria go«, måske afsluttet med et forkortelsestegn, men i alt fald en plattysk indskrift, forkortet af: Hjælp Maria Guds moder. Knoppen er udformet med seks spidse stavværkstunger i temmelig højt relief, og her imellem er der kraftigt fremstikkende rudebosser med een roset og fem gotiske majuskler: »H I L F N«, hvor N måske er fejl for M(?). Samtidigt, ret stort bæger, 10,2 cm i tv., med meget smige sider. Et sjældent smukt og homogent stykke, i alt 16,5 cm højt. *Disk*, samtidig, med glat, konkav firpasbund, men uden andre ornamentter end randens cirkelkors på kvadreret bund; stærkt overarbejdet, men korset har bevaret sin oprindelige form med stærkt tilspidsede arme.

Borgerstiftelsens altersæt. Foruden det middelalderlige altersæt, en vinkande fra 1957 og en oblatdåse fra 1959 beror altersættet fra borgerstiftelsens kirkesal her, efter testamentarisk bestemmelse fra den på vinkanden nævnte dame. Det overleveredes 1964 til kirkesalen i De gamles hjem af borgerstiftelsens bestyrelse. Sættet, der er af plet, består af alterkalk, disk, oblatæske og vinkande, de tre første med indskrift: »Hillerød Borgerstiftelse 1904«, vinkanden med: »Hillerød Borgerstiftelse 1903 skænket af E. Dahl«.

Dorothea Bøgvads alterstager. Som nævnt p.646 overgik også Nyhuse kirkesals lysestager til kirkesalen i De gamles hjem. Det drejer sig om to bordstager af messing fra første halvdel af 1700'erne, med en kvadratisk, 13 cm's fodplade, som hviler på fire gennem pladen nittede, korte balusterben. Det slanke skaft med midtdelt midtknop er skruet på, lysepipen nærmest cylindrisk. Højden er ca. 22 cm.

KILDER OG HENVISNINGER

¹ Der henvises i almindelighed til Nils Gustafsson: *Det gamle Hillerød hospital 1726—1866*, udg. af Rud. Pallesen, Hillerød 1958; redaktionen skylder Nils Gustafson tak for værdifuld hjælp ved opsporing af inventaret fra Hillerød hospital. ² H. D. Schepelern: *Hillerøds kirker gennem tiderne*, i *Kultur og folkeminder* XV, p. 34. ³ LA. Frederiksborg lærde skole. Nr. 210. Efterretninger.

⁴ *Korrekturnote.* Efter at afsnittet Hillerød hospital var gået i trykken, har redaktionen fra kontorchef E. Andersen, Hillerød, modtaget en omfattende redegørelse vedrørende Nyhuse hospitalets nedlæggelse og hospitalinventarets skæbne. Alterkalken og Dorthea Bøgvads stager skal af daværende slotspræst C. Rald være bragt til De gamles hjem på Kirsebærbakken, som ifølge oplysninger fra slotspræst Jon Iuul officielt har fået tingene overdraget 23. marts 1957. Prædikestolen er flyttet til Nyhuse kirkegårdskapel, mens orglet forblev i hospitalsbygningen efter dettes omdannelse til alderdomshjem. Kirke stolene blev 1940 benyttet i bygningens beskyttelsesrum og senere som havebænke (indtil 1948). Lysekronen blev 1955 hensat i en kasse på loftet, men er senere forsvundet. — Vedr. borgerstiftelsens inventar (jfr. p. 646) har det ikke været muligt at skaffe yderligere oplysninger.